

Zagadnienia poruszone w materiale:

Jak przeciwdziałać stereotypom w codziennym życiu.

- Wpływ stereotypów na życie codzienne.
- Postrzeganie innych: uprzedzenia i stereotypy i ich konsekwencje.
- Zagrożenia związane ze stereotypami.
- Stereotypy, Uprzedzenia, dyskryminacja.
- Przeciwdziałanie stereotypom.
- Przeciwdziałanie dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami.
- Język równościowy (włączający)
- Jak możemy radzić sobie ze stereotypami?
- Co pomaga chronić przed stereotypami?
- Przykłady dobrych praktyk.
- Wpływ stereotypów na życie codzienne.

WPŁYW STEREOTYPÓW NA ŻYCIE

Stereotypy? Mnie to nie dotyczy...? Czy jesteś pewien?

Czy znasz człowieka, który nie posiada swoich przekonań?

Czy znasz człowieka, który umie nie oceniać, nie wyraża swoich opinii i sądów?

Czy znasz człowieka, który nigdy nie użył uogólnień w mowie lub myśli?

Komunikacja międzyludzka to najczęściej przekazywanie i wymiana poglądów, a zbudowane na tym procesie nawyki niosą ze sobą zarówno pozytywne jak i negatywne następstwa.

Jeśli zachowania nawykowe są pochodną poglądów, warto przyglądać się „opowieściom o rzeczywistości” w których nawet nieświadomie funkcjonujemy.

STEREOTYPY RODZĄ SIĘ W MYŚLACH, A ROZNOŚĄ PRZEZ JĘZYK I CZYNY.

Papież Franciszek „Przewyciężajmy stereotypy, by bardziej kochać bliźniego.”

Podczas konferencji „Jezus i faryzeusze: międzydyscyplinarna rewizja”, zorganizowanej przez Papieski Instytut Biblijny w Rzymie Papież Franciszek silnie nawoływał do przewyciężania wszelkich stereotypów.

Aby bardziej kochać bliźnich, musimy ich lepiej poznać, a żeby wiedzieć, kim są, musimy znaleźć sposób na przewyciężenie wiekowych stereotypów.

W kontekście religii Franciszek wskazuje, że słowo „faryzeusz” w wielu językach jest synonimem hipokryty, obłudnika. W ten sposób właśnie chrześcijanie często postrzegają wszystkich Żydów. Natomiast dla wielu z nich faryzeusze to założyciele rabinicznego judaizmu. Dlatego uważają ich za swych duchowych przodków.

Dla ilustracji tematu i przełamania „stereotypu faryzeusza” Papież odwołał się do przykładu spotkania Jezusa z Nikodemem, który był faryzeuszem, a który później broni Jezusa wobec innych faryzeuszy i jest obecny także przy złożeniu Go do grobu. Również Dzieje Apostolskie mówią o faryzeuszach, którzy się nawrócili i stali się uczniami Jezusa.

Franciszek nawołuje byśmy wszyscy przyczyniali się do bardziej dojrzałego rozumienia roli faryzeuszy i pozwoli mówić o nich w sposób sprawiedliwszy i uczciwszy. Dodatkowo ma nadzieję, że przełamywanie stereotypów w postrzeganiu religijnym wniesie wkład w umocnienie pozytywnych relacji chrześcijańsko-żydowskich, w kontekście coraz głębszego i bardziej braterskiego dialogu jak i przyczyni się dla ludzi do zauważania człowieka w człowieku.

CZY STAJEMY SIĘ TYM KIM MYŚLIMY, ŻE JESTEŚMY?

Okazuje się, że człowiek uważający siebie za najinteligentniejszą istotę na świecie umie jakby „magicznie” kreować rzeczywistość. Ulega on iluzji samospełniającego się proroctwa czy też samorealizującej się przepowiedni. W skrócie i uproszczeniu można powiedzieć, że dostaje to czego oczekuje. Spodziewając się określonego zachowania zwiększamy szansę, że je zaobserwujemy (lub zaobserwujemy coś, co uznamy za jego przejaw). Dlatego nasze oczekiwania w stosunku do jakiejś sytuacji mogą kształtować nasze rzeczywiste odczucia. Robert Merton, socjolog, ujął to tak: „jeśli ludzie uważają sytuacje za rzeczywiste, to w rezultacie stają się one rzeczywiste”. W psychologii nazywa się to zjawisko efektem Pigmaliona. Nazwa wywodzi się z greckiej mitologii, a w kontekście edukacji jest nawiązaniem do sztuki G.B.Shawa, w której to prosta kwiaciarka przechodzi przemianę i ze zwykłej kobiety, widziana i adorowana jako muza, staje się zmanierowaną damą.

STEREOTYPY MOGĄ DOTYCZYĆ OCENY MOŻLIWOŚCI DRUGIEJ OSOBY. CZY ZWYKŁE ZDANIA..... MOGĄ DECYDOWAĆ O NASZEJ PRZYSZŁOŚCI I POWODZENIU W ŻYCIU?

JAK WPŁYNIE NA NAS USŁYSZANE W DZIECIŃSTWIE: "ON SOBIE NIE PORADZI", "NIC Z NIEJ NIE BĘDZIE", „ONA JEST BARDZO ZDOLNA”, „ŁATWO JEMU PRZYCHODZI NAUKA”

Harvardzki psycholog Robert Rosenthal w szkole w San Francisco poprosił o poinformowanie nowych nauczycieli, że mają w klasie pięciu wybitnie uzdolnionych uczniów, rzekomo szczególnie predestynowanych do uzyskania wysokich osiągnięć w nauce.

Pomimo, że w rzeczywistości uczniowie ci nie wyróżniali się niczym spośród pozostałych - pod koniec roku to właśnie oni zrobili największe postępy. Co więcej z obserwacji nauczycieli wynikało także, że dzieci te były bardziej szczęśliwe, towarzyskie, autonomiczne, dociekliwe i czułe niż pozostałe.

W konsekwencji tych badań przeprowadzano jeszcze setki podobnych i wszystkie one potwierdzały zauważoną tezę, że - wzrost kompetencji był znacząco wyższy u tych uczniów, którzy przedstawieni zostali nauczycielom jako wybitnie zdolni - (niezależnie od ich rzeczywistego potencjału).

Z czego wynika taka prawidłowość wzrostu umiejętności ucznia pod wpływem nastawienia nauczyciela?

1. jeśli nauczyciel postrzega ucznia jako zdolnego to poświęca mu więcej uwagi. Częściej kieruje pytania w jego stronę. Częściej także odpowiada na pytania zadane przez niego. Uogólniając - nauczyciele uczą więcej tych, od których oczekują lepszych rezultatów, a mniej tych, wobec których nie mają specjalnych oczekiwań.

2. uczniowi uznanemu za zdolnego więcej się wybacza. Wzrasta poziom tolerancji wobec jego działań. Obdarzany jest większym zaufaniem. Okazywane mu jest więcej wyrozumiałości. Ma możliwość eksperymentowania i popełniania błędów. Jego niepowodzenia częściej tłumaczone są przyczynami niezależnymi.

3. uczeń taki otrzymuje większą swobodę demonstrowania swoich możliwości. Dysponuje szerszą przestrzenią do niezależnego działania. Często dostaje trudniejsze zadania, które ma rozwiązać bez dodatkowej pomocy. Zmuszony jest niejako do samodzielności. W

konsekwencji istotnie zaczyna więcej rozumieć, bardziej ufać sobie, wierzyć w swoje możliwości. Wzrasta jego samoocena, wewnętrzna motywacja, samozadowolenie.

4. nauczyciele mają skłonność do budowania bardziej przyjaznego klimatu emocjonalnego (za pomocą postawy, słów, tonu głosu, wyrazu twarzy) wobec uczniów, których postrzegają jako bardziej zdolnych. W jednym z eksperymentów polecono studentom nauczenie kilkunastolatków krótkiego tekstu. Jedną podgrupę przedstawiono jako wysoko utalentowanych. Proces uczenia został nagrany. Po jego analizie okazało się, że studenci uczący zdolnych (w ich mniemaniu) uczniów uśmiechali się 3 razy częściej i 2,5 razy częściej kiwali głową niż studenci uczący pozostałych.

EFEKT PIGMALIONA

samospełniająca się przepowiednia

efekt GOLEMA

efekt GALATEI

NAKŁADANIE STEREOTYPU MOŻE MIEĆ PROROCZY EFEKT:
NEGATYWNE WIDZENIE- REZULTATY NA - POZYTYWNE OCZEKIWANIA- WYNIKI NA +

Pozytywny dla „dobrych uczniów” proces wzrostu umiejętności i pewności siebie nazywa się EFEKTEM GALATEI. Mechanizm ten działa oczywiście w dwie strony. Tak jak wysokie oczekiwania nauczycieli tworzą przestrzeń służącą osiągnięciu lepszych rezultatów, niskie oczekiwania prowadzą do zahamowania postępów co nazywamy negatywną odmianą efektu Pigmaliona. Dzieci uznane za słabsze są spostrzegane jako mniej interesujące, stawia się im mniej wyzwań a ich zachowanie częściej podlega krytyce.

Negatywny dla „niewystarczających uczniów” proces nazywa się efektem GOLEMA.

Takie procesy napędzają się zwrotnie i tworząc błędne koło stereotypu zamykają danej osobie pewien horyzont myślenia i sprawiają, że zachowuje się ona zgodnie z nadaną jej „etykietą”.

W psychologii nazywamy ten proces zagrożeniem stereotypem. Warto pamiętać o tym mechanizmie. Człowiek poniekąd tworzony jest przez wyobrażenie, jakie mają o nim inni ludzie. Posiadamy ogromną moc wpływania na drugą osobę. Możemy wpływać na nią i stać za jej osiągnięciami lub niepowodzeniami za pomocą tego, jak o niej myślimy, co do niej mówimy i ją traktujemy.

JAKIE MONOLOGI, TAKIE DIALOGI I TAKA KULTURA.

JAKI PROWADZISZ ZE SOBĄ MONOLOG WEWNĘTRZNY?

JAKIE GŁOSY SŁYSZAŁEŚ O SOBIE?

JAKIE OPINIE O INNYCH CHODZĄ CI PO GŁOWIE?

Przyjrzyjmy się kilku stereotypowym powiedzeniom, metaforom, porzekadłom związanym np. z wiekiem i płcią. Jakie konsekwencje mogą powodować w traktowaniu drugiego człowieka?

„Dzieci i ryby głosu nie mają.”

→ czyli... inaczej siedźcie cicho dzieci, to nie wasza sprawa, wy nic nie wiecie...

„Chłopaki nie płaczą.”

→ czyli... jeżeli doświadczasz bólu, to nie przyznawaj się przed sobą, zamrażaj emocje i udawaj...

„Ojczyzną kobiety jest jej mąż” i „Kobieta bez dzieci jako bez ryb sieci.”

→ czyli... kobieta bez mężczyzny lub bezdzietna jest jak „rozbitek” życiowy, niezaradna, a może nawet... nie w pełni wartościowa.

„Zachować co w sekrecie najciężej jest kobiecie, Po całym mieście chodzą plotki niewieście, Jak wie co baba, to wie i wójt, i cała gromada.”

-> czyli... kobiety nie potrafią dotrzymywać tajemnic.

„Przemoc zdarza się tylko w rodzinach z marginesu społecznego.”

→ czyli... w zamożnych ekonomicznie domach nie podejrzewamy występowania tego typu dysfunkcji rodzinnych.

Przekonania i stereotypy to programy mentalne którymi często nieświadomie kierujemy się w życiu. Mogą one być źródłem zarówno uprzedzeń, czyli postaw emocjonalnych jak i dyskryminacji, czyli na nawyków reagowania w określony sposób.

Ofiarą uprzedzeń bywa właściwie każdy.

Często ich ofiarą stajemy się w związku z tym z czym:

- ➔ chcemy utożsamiać się z wyboru,
- ➔ do czego przynależymy bez możliwości decydowania.

Na przykład mogę być chrześcijanką lub sportowcem, ponieważ tak chcę, ale jeśli gdzieś się urodzę to miejsce decyduje o mojej narodowości natomiast nie wpływa na to czy jestem np. kobietą czy mężczyzną.

Uprzedzenia jako element naszej postawy silnie związanej z emocjami, są rozpowszechnione i czasem pomagają w zadbanie o swoje bezpieczeństwo, jednak dużo częściej stwarzają niebezpieczeństwo dla osób objętych stereotypem. Mogą prowadzić do nienawiści, myślenia o innych jako o podludziach, pogardliwego stosunku do nich, umniejszania wartości drugiego człowieka, a w skrajnych sytuacjach do dyskryminacji skutkującej zaniżeniem samooceny, wykluczeniem społecznym, a czasem nawet do znęcania się, tortur, morderstw i ludobójstwa.

STEREOTYPY A WIEK I MOŻLIWOŚCI ZAWODOWE?

SKUTKI STEREOTYPIZACJI W MIEJSCU PRACY DOTYCZĄCE NP. STARSZYCH PRACOWNIKÓW

Częste, długotrwałe stykanie się ze stereotypami dotyczącymi wieku tzw. ageizmem może silnie wpływać na życie osób starszych.

- obniżać zdolność do pracy,
- obniżać motywację do pracy,
- zwiększać poziom stresu,
- zwiększać objawy depresji,
- zmniejszać chęć kontynuowania pracy po osiągnięciu wieku emerytalnego,
- zmniejszać chęć rozwoju swoich kompetencji zawodowych,
- zmniejszać zaangażowanie w pracę,
- wywoływać gniew,
- zmniejszać zadowolenie z pracy i z relacji społecznych,
- zwiększać absencję chorobową i fluktuację pracowników,
- zwiększać opieszałość w wykonywaniu obowiązków,
- redukować energię wkładaną w pracę,
- zaburzać współpracę, kreatywność,
- zwiększać poczucie izolacji, niepokój i stres.

Obserwowane w kulturze wzorce (z rodziny, społeczeństwa, filmów, gier itp.) mogą sprzyjać powstawaniu i utrwalaniu się przekonań utwardzonych w formę stereotypów.

Pomyślmy o przysłowiach, sloganach, maksymach, powiedzeniach itp., które zawierają w sobie przekonania lub stereotypy, często utrwalone dla całych grup ludzi.

.....

„Starość się Panu Bogu nie udała”.

„Wszyscy Cyganie kradną”

„Niemcy zawsze są punktualni”

„Wszystkie pielęgniarki są opiekuńcze”

.....

DZIĘKI BACZNEJ OBSERWACJI JĘZYKA KTÓRYM SIĘ POSŁUGUJEMY MOŻEMY ZAUWAŻYĆ JAK NASZA MOWA ODZWIERCIEDLA NASZ ŚWIATOPOGLĄD I WYZNAWANE IDEOLOGIE ORAZ JAKIE REPREZENTUJEMY POSTAWY WZGLĘDEM OKREŚLONYCH GRUP SPOŁECZNYCH.

RODZAJE STEREOTYPÓW, UPRZEDZEŃ I FOBII SPOŁECZNYCH

OBAWA PRZED NIEKTÓRYMI GRUPAMI I LĘK PRZED ICH ODMIENNOŚCIĄ SPRAWIA, ŻE grupy te są zagrożone stereotypizacją, wykluczeniem i dyskryminacją DO TEGO STOPNIA, ŻE MOŻEMY MÓWIĆ O ZJAWISKACH KONKRETNÝCH FOBII SPOŁECZNYCH WYWOŁANYCH PRZEZ STEREOTYPY.

RODZAJE DYSKRYMINACJI

Przykłady stereotypów społecznych:

Klasizm: negatywne przekonania, sądy, postawy, emocjonalne nastawienie (np. niechęć, strach, pogarda, nienawiść, obrzydzenie) wobec osób ze względu na ich pochodzenie lub status materialny.

Ksenofobia: negatywne przekonania, sądy, postawy, emocjonalne nastawienie (niechęć, strach, pogarda, nienawiść) wobec osób pochodzących z innych niż „własna” grup narodowych lub etnicznych (określanych jako „inni”, „obcy”).

Ageism [age - wiek]: negatywne przekonania, sądy, postawy, emocjonalne nastawienie (np. niechęć, strach, pogarda, nienawiść, obrzydzenie), do osób ze względu na wiek (faktyczny lub domniemany).

Ableism [able z ang. oznacza możliwości]: dotyczy postrzegania niepełnosprawności i przejawia się negatywnymi przekonaniami, sądami, postawami, a co za tym idzie negatywnym emocjonalnym nastawieniem (np. niechęć, strach, pogarda, nienawiść, obrzydzenie), wobec osób z niepełnosprawnością (fizyczną i/lub intelektualną). To przekonanie, że niepełnosprawność jest czymś negatywnym, wymagającym leczenia, naprawienia lub eliminacji, obejmuje też negatywne przekonania wobec osób w kryzysach psychicznych, jako nie radzących sobie czyli gorszych.

Antysemityzm: negatywne przekonania, sądy, postawy, emocjonalne nastawienie (np. niechęć, strach, pogarda, nienawiść, obrzydzenie) wobec Żydów i Żydówek (lub osób o faktycznym lub domniemanym pochodzeniu żydowskim). Może przybrać również formę ideologii i opartego na niej prądu politycznego, bazującego na rasizmie, etnocentryzmie i/lub religiocentryzmie.

Rasizm: negatywne przekonania, sądy, postawy, emocjonalne nastawienie (np. niechęć, strach, pogarda, nienawiść, obrzydzenie) wobec osób ze względu na ich kolor skóry, pochodzenie geograficzne i/lub kulturowe oraz język. Rasizm oznacza przekonanie o biologicznej, intelektualnej i/lub moralnej wyższości jednej grupy nad innymi ze względu na wymienione czynniki. Rasizm może przybrać formę ideologii lub doktryny społecznej/politycznej. W skrajnej postaci kwestionuje człowieczeństwo osób niektórych „ras”. Historycznie jest powiązane z ideologią nazistowską i służyło do uzasadniania eksterminacji i ludobójstwa. Nie należy jednak pomijać wielu przyczyn, dla których termin ten jest wciąż używany, szczególnie w aktach prawnych. Nowe formy rasizmu zastępują argumentację biologiczną argumentacją kulturową.

RODZAJE STEREOTYPÓW

- rasowe,
- etniczne,
- narodowościowe,
- klasowe,
- religijne,
- płciowe,
- wiekowe,
- zw. z możliwościami.

Również inne elementy naszej przynależności sprawiają, że stajemy się wrażliwi na zranienie stereotypami:

- branża, w której pracujemy - „czepialska księgowa”,
- zawód, który wykonujemy - „nauczyciel – przyjemna, łatwa praca z dziećmi”,
- hobby - „zwariowany artysta”,
- wygląd - „głupia blondynka”
- poglądy polityczne,
- stan fizyczny np. otyłość „jak gruby to leniwy, jak chudy to pracuś”,
- status socjoekonomiczny - „bogaty to złodziej” „biedny co nie miał szczęścia”.

POCHODZENIE I FUNKCJE STEREOTYPÓW

STEREOTYPY WYNIKAJĄ Z

- POTRZEBY POSIADANIA W (CHOĆ POZORNEGO, ALE JEDNAK) STABILNEGO OBRAZU ŚWIATA,
- PRAGNIENIA BEZPIECZEŃSTWA PONIEWAŻ BUDUJĄ NASZĄ ZDOLNOŚĆ (CZASEM POZORNĄ) DO PRZEWIDYWANIA LUDZKICH ZACHOWAŃ,
- POTRZEBY PRZYNALEŻNOŚCI PONIEWAŻ JEDNOCZĄ GRUPY KTÓRE SIĘ NIMI KIERUJĄ W MYŚLENIU, WYPOWIEDZIACH I DZIAŁANIACH.

OGÓLNE FUNKCJE STEREOTYPÓW, CZYLI DO CZEGO SŁUŻY NAM STEREOTYPIZACJA?

POZYTYWNE FUNKCJE STEREOTYPÓW

- ułatwiają funkcjonowanie – dają gotowe wzorce myślenia i zachowania,
- porządkują świat oszczędzają nam „wysiłku poznawczego”,
- wzmacniają tożsamość grupową – dają poczucie przynależności i bezpieczeństwa.

NEGATYWNE FUNKCJE STEREOTYPÓW

- mogą być krzywdzące,
- ograniczają nasze doświadczenie i rozwój,
- powodują, że łatwo nami manipulować, ponieważ nie sprawdzamy napływających do nas informacji kierując się nim, możemy zacząć funkcjonować w nieprawdziwej rzeczywistości,
- usprawiedliwiają nasze zachowania.

JAK MOŻNA ODBIERAĆ STEREOTYPY Z RÓŻNYCH PUNKTÓW WIDZENIA?

Perspektywa osoby stereotypizowanej

korzyści:

- wzmacniają poczucie tożsamości
- wzmacniają poczucie przynależności i tożsamości grupowej.
- utrwalają pozytywne cechy i wiarę w siebie czy swoje stereotypowe kompetencje

(gdy mamy do czynienia ze stereotypem pozytywnym);

Perspektywa osoby stereotypizującej

korzyści:

- służą ekonomii poznawczej, oszczędzają czas i „wysiłek poznawczy”, gdyż ludzie mają skłonność do klasyfikowania, kategoryzowania w grupy to, co widzą oraz tworzenia uproszczonych obrazów;
- zapewniają poczucie bezpieczeństwa, wzmacniają tożsamość grupową;
- dają gotowe wzorce myślenia i zachowania oraz porządkowania świata;
- ograniczają konieczność poszukiwania i weryfikowania informacji;
- dają poczucie kontroli nad światem i ludźmi z innych grup.
- ułatwiają przystosowanie i orientację w świecie, dają łatwą wiedzę o nim oraz proste odpowiedzi na trudne

pytania;

— pozwalają na szybkie przetwarzanie i redukcję nadmiaru informacji społecznych oraz natychmiastową ocenę sytuacji;

— mogą służyć jako wskazówka w czasie pierwszego zetknięcia się z przedstawicielami obcej grupy kulturowej i mogą częściowo ułatwiać komunikowanie, pozwalają częściowo przewidywać zachowania innych;

- ułatwiają komunikowanie i funkcjonowanie we własnej grupie;

straty:

straty:

— oceniają niesprawiedliwie, nieobiektywnie, nieprawdziwie;

— „szufladkują”, nadają etykiety (etykietują), stygmatyzują;

— utrudniają awans społeczny czy zdobycie równej pozycji;

— krzywdzą, sprawiają przykrość;

— zmniejszają poczucie wartości;

— izolują;

— są podstawą samospełniających się przepowiedni/ /prorocstwa (efekt Pigmaliona, Galatei, Golema)

— wprowadzają nieufność, wrogość w relacje;

— mogą rodzić konflikty i nieporozumienia;

— pochłaniają wiele zasobów poznawczych i energii życiowej;

— przyjęte i zaakceptowane mają wielką destrukcyjną moc,

— upraszczają sposób postrzegania świata, ludzi i zdarzeń;

— schematyzują i ograniczają myślenie;

— uniemożliwiają refleksję nad przyczynami, kontekstem, źródłem zdarzeń;

— minimalizują informacje o cechach jednostek, pod ich wpływem człowiek nie widzi ludzi takimi jakimi są, nie widzi ich niepowtarzalnych cech, potrzeb, kompetencji, umiejętności;

— utrudniają dostęp do poszczególnych ludzi, wielu inspirujących i bogatych biografii;

— uniemożliwiają pokazanie indywidualności i codziennego funkcjonowania ludzi;

— zwiększają podatność na manipulacje i wpływy; — zniekształcają rzeczywistość (przez podkreślanie lub niedostrzeganie różnic, przez postrzeganie wybiórcze), tworząc nietrafne obrazy innych ludzi; — zniechęcają do poszukiwania wskazówek, które ułatwiłyby interpretowanie przekazów zgodnie z intencjami nadawców;

— prowadzą do unikania osób z innych grup;

— ograniczają możliwość poznania osób z poza własnej grupy;

— wywołują negatywne emocje, dyskomfort, jeśli zostaną uświadomione (poddane autocenzurze); —

niszczą samoocenę i wiarę we własne siły;

— wywołują lęk, obawę przed potwierdzeniem się stereotypu, co utrudnia wykorzystanie potencjału własnego, sprawia, że na przykład osoby unikają dziedzin, których dotyczą stereotypy, dystansują się od własnej grupy, aby nie być postrzeganym przez pryzmat stereotypu, zmieniają aspiracje życiowe, na przykład zawodowe;

— mamy oczekiwania co do zachowania drugiej osoby, następnie traktujemy ją zgodnie z oczekiwaniami, wreszcie osoba spostrzegana reaguje zachowaniem odpowiadającym oczekiwaniom (potwierdza błędne spostrzeżenia i oczekiwania), a osoba stereotypizująca ma w ręku „dowody” potwierdzające słuszność stereotypu.

usprawiedliwiają własne działania lub bezczynność wobec osób będących przedmiotem stereotypu;

— zacieśniają krąg akceptowanych ludzi, zamykają wiele dróg, tworzą mury między ludźmi, niszczą przyjaźnie i znajomości, zmniejszają szanse i możliwości życiowe;

— ograniczają doświadczenie i rozwój;

— utrudniają z reguły otwarcie się na różnorodność i komunikowanie interpersonalne, między grupami oraz międzykulturowe;

— kształtują i podtrzymują wyższościowy stosunek wobec innych i hierarchiczne relacje;

— są sposobem kanalizowania agresji;

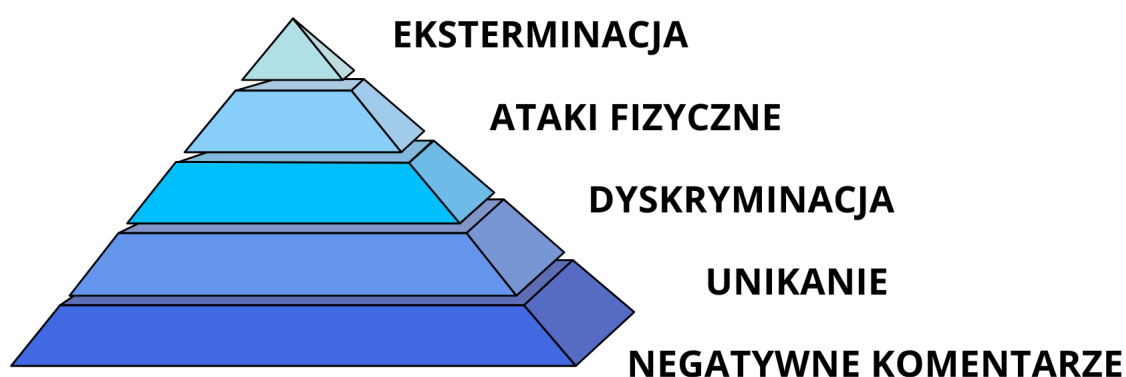
— wzmacniają różnice międzygrupowe;

— mogą prowadzić do mikronierówności i mowy nienawiści oraz makronierówności (uprzedzenia, dyskryminacja, przemoc, ksenofobia, nietolerancja, wykluczenie/ostracyzm, rasizm, eksterminacja).

SIŁA NIENAWIŚCI

Według G. Allporta problem z tolerancją zaczyna się już wtedy, gdy w stosunku do danej osoby czy grupy pojawia się „mowa nienawiści” i „nienawistne komentarze”, czyli komunikaty wyrażające silne negatywne uczucia. Komunikaty mogą być konsekwencją istnienia stereotypów i uprzedzeń w danej społeczności, mogą również stereotypy te upowszechniać i podtrzymywać.

Kolejnym stopniem w piramidzie jest „unikanie”, czyli wszelkiego rodzaju odseparowywanie się od obiektów będących podmiotem „piramidy nienawiści”. I w tym wypadku katalog zachowań jest także bardzo szeroki. Jest to między innymi fizyczne odgradzanie – na przykład budowanie murów, co miało miejsce w Czechach i na Słowacji, gdzie mieszkańcy kilkakrotnie wznosili mury, by oddzielić się od romskich sąsiadów.

Piramida nienawiści Gordona Allporta

Allport G. (1954) The Nature of Prejudice, Addison-Wesley

Kolejnym etapem w piramidzie Allporta jest dyskryminacja – czyli gorsze traktowanie lub pozbawianie kogoś praw ze względu na jego cechy.

Szczyt piramidy zajmuje przemoc fizyczna: pojedyncze ataki, które mogą przerodzić się w masowe, zmierzające do eksterminacji danej grupy ludzi. Gdy szaleństwo nienawiści jest zinstytucjonalizowane, wzmocnione propagandą i ma służyć osiągnięciu lub utrzymaniu władzy – tak jak było to w przypadku nazistowskich Niemiec – ruchy ekstremalistyczne są realnym zagrożeniem.

Model G. Allporta jest niestety uniwersalny dla społeczeństw ludzkich – zmieniają się tylko ofiary i sprawcy. W historii ludzkości scenariusz z piramidy był realizowany wielokrotnie – zarówno w tragicznym XX wieku (Holokaust, ludobójstwo Ormian lub plemienia Tutsi), jak i w czasach dawniejszych (palenie czarownic na stosach), jak i współcześnie (polityczna retoryka nienawiści prowadząca do aktów wandalizmu).

NIENAWIŚĆ TO TRUCIZNA SĄCZĄCA SIĘ Z JĘZYKA JAKIEGO UŻYWAMY

REAGOWANIE NA PIERWSZE SYGNAŁY NIENAWIŚCI TO NASZ OBOWIĄZEK!

UWAŻAJMY ZATEM NA SWÓJ JĘZYK I ZWRACAJMY UWAGĘ NA MOWĘ, KTÓRĄ SŁYSZYMY.

Komitety Ministrów Rady Europy za mowę nienawiści uznał „każdą formę wypowiedzi, która rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów”. Mowa nienawiści, potocznie zwana hejtem, obecna jest jednak wszędzie, czego doświadczenia zarówno osoby znane jak i bardzo duża ilość dzieci, nastolatków i dorosłych. Hejt to jak szerzenie nienawiści do drugiej osoby za pomocą słów, grafik, memów czy filmów.

JAK MOŻEMY WALCZYĆ Z NIENAWIŚCIĄ STEREOTYPOWĄ ZA POMOCĄ JĘZYKA?

JĘZYK WŁĄCZAJĄCY JEST ODPOWIEDZIĄ

„Język włączający” jest narzędziem antydyskryminacyjnym podnoszącym świadomość roli języka w kształtowaniu rzeczywistości i budującym kulturę reagowania na język dyskryminujący.

Język równościowy jest narzędziem, który unika stereotypowych, dyskryminujących określeń (stereotypizacji, marginalizacji, wykluczenia, stygmatyzacji) i może wpłynąć na zmianę powszechnie używanego języka.

Stosowanie języka równościowego pozwala na uwzględnienie grup w języku nieobecnych.

W kontekście języka inkluzywnego odnoszącego się do płci, zachodzi potrzeba stosowania żeńskich końcówek, czyli zwracanie się do oby reprezentantów gatunku ludzkiego: pań i panów, pracowników i pracownic, uczestników i uczestniczek, kobiet i mężczyzn. Nieuwzględnianie form męsko- i żeńskoosobowych deprecjonuje rolę kobiet w historii, polityce, życiu społecznym itp. Przez lata przykładowo, dla niektórych zawodów, godności i funkcji społecznych używano wyłącznie form męskich, co miało znaczący wpływ na odbiór rzeczywistości, która pomija obecność kobiet np. psycholog, naukowiec, premier, prezydent. Język równościowy, polega również na tworzeniu i propagowaniu przykładów, które nie przypisują stereotypowych cech i ról kobietom i mężczyznom i nie odwołują się do stereotypów płci. W praktyce polega to na nie przedstawianiu kobiet wyłącznie w rolach np. opiekuńczych, a mężczyzn jako silnych fizycznie oraz aktywnych zawodowo, społecznie i politycznie. Niewłaściwą praktyką językową jest również stereotypizacja w sloganach i powiedzeniach, na przykład: „zmienna jak kobieta”, „robić coś jak baba”, „to nie jest męskie/kobiece”, „chłopaki nie płaczą”.

Niestety w przestrzeni medialno społecznej jesteśmy konfrontowani z takimi praktykami często nieświadomie, czego niestety dobrym przykładem jest przekaz reklamowy utrwalający stereotyp macho: „Z dobrym bankiem jest jak z mężczyzną – musi zarabiać”. Nakłada on na mężczyzn konieczność utrzymywania rodziny oraz propaguje ocenianie ich wartość poprzez wysokość zarobków.

Na szczęście istnieją reklamy pomagające w przełamywaniu stereotypu za pomocą języka. Reklama Always #LikeAGirl #JakDziewczyna prezentuje sceny przełamujące stereotypowe skojarzenia. Osoby występujące w niej są proszone o zaprezentowanie, jak „dziewczyny”: biegają, jak rzucają piłką, jak się biją. Choć użycie tego porównania, wiąże się często z negatywnym przekazem truchnącej mizernie dziewczynki, nie trafiającej do celu dziewczyny, dziewczyny z filmu wykonują swoje zadania doskonale promując takie rozumienie jakości zadań wykonywanych #JakDziewczyna, co łamię sztywne obrazy umniejszające dziewczynom w naszych głowach. Dzięki temu „robić coś jak dziewczyna” zaczyna brzmieć dumnie.

"Uznając, że demokracja nie może już sobie nadal pozwalać na ignorowanie kompetencji, umiejętności i kreatywności kobiet" Komitet Ministrów Rady Europy już w 1990 r. uchwalił Rekomendację nr R (90) dla państw członkowskich dotyczącą wyeliminowania seksizmu z języka. Zalecenia dotyczyły:

stosowania niewykluczającego, równościowego języka, który uwzględni obecność, status i rolę kobiet w społeczeństwie, w takim samym stopniu, jak uwzględniana jest obecność mężczyzn;

stosowania języka równościowego w regulacjach prawnych, administracji publicznej i edukacji;

stosowania języka wolnego od seksizmu w mediach."

Rekomendacja Komitetu Ministrów Rady Europy, pn. "Zrównoważone uczestnictwo kobiet i mężczyzn w podejmowaniu decyzji politycznych i publicznych", w następujący sposób definiuje działania w obszarze języka:

"Język, symbolika którego jest istotna, nie może uświęcać hegemonii modelu męskiego. Język musi być neutralny pod względem rodzaju (na przykład „osoba”) lub odwoływać się do obu rodzajów („jego/jej”). (...) Wyrażną ewolucję w kierunku oczyszczenia języka z seksizmu można zauważyć , porównując, z jednej strony, Europejską Konwencję Praw Człowieka , a z drugiej strony - Kartę Praw Podstawowych Unii Europejskiej. Dla przykładu, zamiast systematycznie używanego w Konwencji zaimka „jego”, w Karcie stosuje się zaimki „jego” lub „jej”. (...)

Podstawowe zasady języka włączającego:

Nie redukuj osób do jednej cechy- np. „biały”

Uważaj na etnocentryzm- człowiek nie jest „nielegalny” – nie ma więc „nielegalnych imigrantów”.

Unikaj krzywdzących zwrotów- np. „schizofrenik”, „depresyjny”, „niepełnosprawny”, zastępując je dłuższymi i trudniejszymi wyrażeniami, jak pacjent z diagnozą schizofrenii, człowiek doświadczający depresji, osoba z niepełnosprawnością.

Postawa składa się z trzech komponentów:

- 1) poznawczego – przekonania lub myśli tworzące postawę,
- 2) afektywnego lub emocjonalnego: – typ emocji związanych z postawą (np. złość, serdeczność) – nasycenie postawy (np. umiarkowany niepokój, otwarta wrogość),
- 3) behawioralnego – odnoszące się do czyichś działań (przyjmujemy postawy, ale także działamy zgodnie z nimi).

POSTAWA TO PODSTAWA

POSTAWA ZAWIERA 3 ELEMENTY
POZNAWCZY (myśli i przekonania)- STEREOTYPY
AFEKTYWNY (emocje i uczucia) - UPRZEDZENIA
BEHAWIORALNY (zachowania)- DYSKRYMINACJA

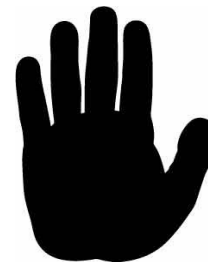
MYŚL

STEREOTYP

EMOCJA

UPRZEDZENIE

ZACHOWANIE

DYSKRYMINACJA

STEREOTYPY UPRZEDZENIA DYSKRYMINACJA

MYŚLI

EMOCJE

ZACHOWANIA

ASPEKTY POSTAWY I ICH KONSEKWENCJE

- Stereotypy, uprzedzenia, dyskryminacja.

STEREOTYP- KOMPONENT POZNAWCZY POSTAWY – STEREOTYP generalizacja odnosząca się do grupy, w ramach której identyczne charakterystyki zostają przypisane wszystkim bez wyjątku jej członkom, niezależnie od rzeczywistych różnic między nimi. Raz sformułowane s. są odporne na zmianę pod wpływem nowej informacji.

Termin STEREOTYP wprowadził Walter Lippman w książce „Public Opinion”.

Mamy skłonności do kategoryzowania ludzi zależnie od tego, co przyjmiemy jako zgodne z normą. Normy te są podobne w obrębie jednej kultury. Wyobrażenia są powtarzalne i rozpowszechnione przez środki masowego przekazu.

Stereotypizowanie niekoniecznie jest tylko emocjonalne i nie musi prowadzić do zamierzonych aktów obrażania. Często jest po prostu uproszczeniem naszego patrzenia na świat.

GORDON ALLPORT w 1954 uznał stereotypizowanie jako „prawo najmniejszego wysiłku”, stwierdzając, że świat jest dla nas zbyt skomplikowany, by mieć zróżnicowane postawy w odniesieniu do wszystkiego, tworzymy adekwatne postawy wobec niektórych obiektów, wykorzystujemy skróty poznawcze, które mogą nam służyć jak i zwać nas na manowce.

Jeżeli stereotyp wynika z doświadczenia i jest adekwatny to może być przystosowawczą metodą radzenia sobie ze zjawiskami. Z drugiej strony może uniemożliwiać dostrzeżenie indywidualnych różnic w obrębie grupy ludzi, to jest wtedy nieprzystosowawczy, szkodliwy i często obraźliwy i niebezpieczny.

JANE ELLIOT jest nauczycielką i aktywistką przeciwdziałającą dyskryminacji od początków swojej kariery. Jane Elliott przeprowadziła lekcję eksperyment którego celem było ukazywanie mechanizmu działania stereotypów i uprzedzeń oraz przeciwdziałanie ich upowszechnianiu się. DOŚWIADCZENIE PRZEPROWADZANO ZARÓWNO NA DZIECIACH JAK I OSOBACH DOROSŁYCH. Doświadczenie miało za zadanie uświadomienie osobom biorącym w nim udział jak na co dzień traktowani są ludzie o odmiennym kolorze skóry. Jako cechy dyskryminujące, badaczka użyła niebieskiego koloru oczu.

Wybrane „niebieskie oczy” jako przedmiot dyskryminacji są tak samo niezależne są od człowieka jak kolor skóry z którą się rodzimy.

Wybierając taką cechę nauczycielka chciała pokazać absurdalność uprzedzeń na tej czy innej równie niezasadnej podstawie.

Podczas doświadczenia osobom niebieskookim zostały przypisane same negatywne cechy, tak jak robi się to stereotypowo osobom czarnoskórym. Osoby z brązowymi oczami tworzą grupę lepszą, uprzywilejowaną, zaś niebieskoocy muszą przyjąć rolę osób «gorszych», uważanych za mniej inteligentnych, słabiej wykształconych, pozbawionych praw i przywilejów. W ten sposób «niebieskoocy», czyli – jakby osoby białoskóre – mają po raz pierwszy w życiu doświadczyć, jak czują się osoby dyskryminowane ze względu na swoje cechy fizyczne – kolor skóry, niepełnosprawność, płeć. Na początku eksperymentu badaczka podkreśliła w komunikacie do uczestników, że osoby biorące w nim udział będą miały okazję nauczyć się więcej niż by chciały. Faktycznie ten bolesny acz leczniczy efekt uboczny badania został osiągnięty bo nieraz ludzie płakali w trakcie badania i nie mogli

znieść tej sytuacji. Jak relacjonowało wielu uczestników, w trakcie eksperymentu pojawiła się w nich złość, wrogość a wręcz nienawiść do eksperymentatorki. Zaczęli ją oceniać jako osobę gruboskórą i bezwzględną. Nie mogli pojąć jak można traktować kogoś gorzej tylko ze względu na kolor oczu, jak można upokarzać na oczach innych, jak można nie liczyć się z jego zdaniem i go wyśmiewać oraz umniejszać jemu jego człowiekowi.

Jak wynika z relacji uczestników, dopiero po pewnym czasie zaczynali oni rozumieć specyfikę tej lekcji obnażającej/ pokazującą jawną niesprawiedliwość w traktowaniu osób ze względu na ich cechy fizyczne. Część uczestników kiedy zrozumiała już przestanie i konsekwencje tego bolesnego doświadczenia poczuło się zawstydzone tym że żyją w świecie tak bardzo niesprawiedliwym i dyskryminującym. Byli w szoku stając się żywymi dowodami, tego jak bardzo jeden człowiek nie może czuć się bezpiecznie przy drugim, bo jest zastraszany i szykanowany ze względu na jakąś trywialną cechę.

Choć sam eksperyment potrzęsnał światem nauki jako wątpliwie etyczny i przemówił wielu osobom do wyobraźni i chociaż od tego eksperymentu minęło już kilkadziesiąt lat problem w nim poruszany jest niestety ciągle aktualny a zmienia się tylko cecha dyskryminująca.

Szczegóły o badaczce i eksperymencie znajdują się na stronie: <https://janeelliott.com/>
Więcej linków na końcu bibliografii.

UPRZEDZENIE

UPRZEDZENIE – postawa dotycząca wyróżniającej się grupy ludzi, oparta wyłącznie na ich przynależności do tej grupy

Wyróżniamy uprzedzenia:

- * pozytywne – pozytywna emocjonalnie reakcja, oczekiwanie pozytywnych cech
- * negatywne – negatywna reakcja emocjonalna, oczekiwanie negatywnych cech

Jednak psychologowie społeczni utożsamiają uprzedzenie z jego negatywnym wymiarem.

Czy tak zwany „zdrowy, normalny, niekarany” młody człowiek może – tylko dlatego, że „gra” więziennego strażnika w psychologicznym eksperymencie – w ciągu kilku dni zamienić się w kogoś, kto znacznie wykraczając poza wymogi swojej roli, będzie szukał coraz bardziej wymyślnych form upokarzania innych ludzi? W kogoś, kto każe „więźniom” czyścić toaletę gołymi rękami, zmusza do wielogodzinnych apeli, do symulowania aktów seksualnych?

W Stanfordzkim eksperymencie więziennym przeprowadzonym przez Philipa Zimbardo i zespół współpracowników na wydziale psychologii studenci zostali podzieleni na dwie grupy—więźniów i strażników więziennych.

Bardzo szybko okazało się, że w odpowiednich warunkach zdrowi psychicznie ludzie mogą posunąć się do zupełnie niespodziewanych czynów, a wrogość między grupami może powstać bardzo łatwo.

W lecie 1971 roku uczestnicy przybrali nadane im role i już w ciągu jednego dnia profil psychologiczny studentów uległ przemianie.

W stosunkach pomiędzy strażnikami i osadzonymi pojawiła się przemoc. W ciągu kilku dni studenci II roku zamienili się w upojonych władzą sadystów i ich bezwolne ofiary. Kiedy więźniowie rozpoczęli bunt eksperyment został przerwany, pozostawiając jednak po sobie konsekwencje..

Więcej można przeczytać w książce Zimbardo Efekt Lucyfera lub obejrzeć na filmie Kyle Patrick Alvarez z roku 2015 pt." Więzienny eksperyment-oparte na faktach."

UPRZEDZENIA

Upředzenie to wrogie bądź negatywne nastawienie dotyczące wyróżniaącej się grupy ludzi, oparte wyłącznie na ich przynależności do tej grupy. Upředzenia karmią się negatywnymi stereotypami dotyczącymi jednostek lub grup.

POCHODZENIE UPRZEDZEŃ

Strach przed obcym i nieznanym

- Niewiedza,
- Socjalizacja,
- Skłonność do dzielenia osób na grupy,
- Jedna to swoi (MY), pozostałe – obcy (ONI),
- „Swoich” cenimy wyżej niż „obcych”.

Upředzenia mogą, ale nie muszą być powiązane z dyskryminacją. Osoby wolne od upředzeń mogą kogoś dyskryminować, a osoby dyskryminujące mogą (ale nie muszą) być upředzone.

DYSKRYMINACJA

Nieusprawiedliwione, negatywne lub krzywdzące działanie skierowane przeciwko członkowi/członkini danej grupy, wyłącznie dlatego, że do niej należy

- Traktowanie danej osoby mniej przychylnie niż inną w porównywalnej sytuacji ze względu na jakąś cechę (np. płeć, wiek, niepełnosprawność, religia lub przekonania czy pochodzenie etniczne lub rasowe).

DYSKRYMINACJA BEZPOŚREDNIA

- Osoba traktowana jest mniej korzystnie niż inną w podobnej sytuacji, ze względu na jakąś przesłankę (np.: pochodzenie rasowe lub etniczne, religia lub wyznanie, niepełnosprawność, wiek).

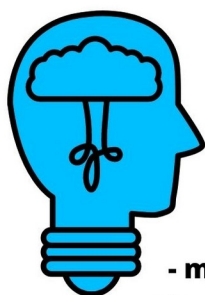
- Przykładem dyskryminacji bezpośredniej jest ogłoszenie o pracy, które mówi "osoby niepełnosprawne nie powinny się zgłaszać".

DYSKRYMINACJA POŚREDNIA

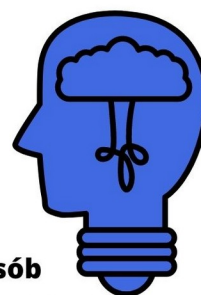
- Pozornie neutralne warunki, kryteria lub praktyki są niekorzystne dla osób posiadających lub podejrzewanych o posiadanie pewnej obciążonej cechy (pochodzenie rasowe, etniczne, religia lub wyznanie, niepełnosprawność), o ile praktyka taka nie może zostać uznana obiektywnie za uzasadnioną prawem.

- Przykładem dyskryminacji pośredniej jest wymaganie, aby wszystkie osoby starające się o pewną pracę zdały test w określonym języku, nawet, jeśli język ten nie jest konieczny do wykonywania pracy. Może to spowodować wykluczenie osób, które mają inny język ojczysty.

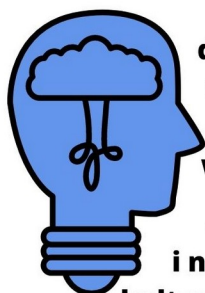
4 POZIOMY DYSKRYMINACJI

- interpersonalny jednostkowy-
widoczny w zachowaniach danej osoby
w stosunku do innych, podyktowanych
uprzedzeniami i stereotypami.

- międzyludzki grupowy- ma miejsce, gdy kilka osób
występuje "jednym głosem" przeciwko stereotypizowanym

-instytucjonalny/strukturalny-
dyskryminacja jest już w prawach i zwyczajach,
tradycjach i praktykach, które systematycznie
prowadzą do nierówności i dyskryminacji
w społeczeństwie, organizacjach i instytucjach.

-kulturowy- dyskryminacja jest w wartościach
i normach społecznych, które ustanawiają praktyki
kulturowe grupy dominującej jako normę i standard oceny,
a inne praktyki kulturowe sprowadzają do roli podrzędnych.

Warunkiem wystąpienia dyskryminacji jest nierównowaga sił.

Ma ona miejsce, gdy jedna ze stron (osoba/grupa) może innej stronie (osobie/grupie):

- narzucić swoją wolę,
- ograniczyć lub pozbawić praw,
- utrudnić dostęp do innych zasobów,
- ustanawiać normy funkcjonowania,
- kontrolować przestrzeń, poruszanie się, aktywność i in.

Z władzą mamy do czynienia, gdy tzw. grupa większościowa posiada względem grupy mniejszościowej:

- większe uprawnienia formalne (np. osoby ze stopniem naukowym, uprzywilejowane, bardziej zasobne lub mieć wymiar bardziej nieformalny związany z jakąś przewagą (np. biegłości np. językowej, władzy wynikającej z roli społecznej).

AGRESJA- UCZENIE SIĘ

W psychologicznej teorii agresji wyuczonej- zakłada się, że człowiek uczy się zachowań agresywnych pod wpływem oddziaływań środowiska. One mogą zarówno nauczyć dziecko współpracy z innymi, przyjaźni, bądź też właśnie agresji.

Dobrze zbadane i opisane są trzy mechanizmy uczenia się zachowań agresywnych

warunkowanie klasyczne,

warunkowanie instrumentalne

naśladowanie.

Warunkowanie klasyczne inaczej **warunkowanie reaktywne**. Twórcą tej ogólnej teorii zachowania jest Iwan Pawłow. W myśl tej teorii organizm wyposażony jest w repertuar wrodzonych reakcji (reakcje bezwarunkowe, które odruchowo pojawiają się, gdy na organizm zadziała bodziec bezwarunkowy. Organizm uczy się "przewidywać" pojawienie się bodźca bezwarunkowego, kojarząc go z sygnałami, które z nim współwystępują lub go poprzedzają. Na tej właśnie zasadzie człowiek może nauczyć się reagować zachowaniami agresywnymi w sytuacjach, które skojarzył z zachowaniami agresywnymi.

Przykłady:

- Ktoś mnie przezywa lub obraża - reaguję atakiem.
- Widzę pająka - zabijam go. Jeśli dojdzie do generalizacji bodźca, każdy stawonóg może wywołać u mnie reakcję agresywną. Nawet jeśli będzie tylko narysowany na papierze.
- Dziecko widzi nową zabawkę - popycha inne dziecko i wrywa mu ją z rączek.
- Ktoś mnie fizycznie atakuje - odpowiadam fizycznym atakiem.

Szeroko badał mechanizm warunkowania klasycznego w sytuacjach społecznych amerykański psycholog Leonard Berkowitz. Uważał on, że agresja posiada sygnały wywoławcze agresji, czyli inaczej "bodźce spustowe", które zwiększają prawdopodobieństwo, że w danej sytuacji pojawią się zachowania agresywne.

Eksperymenty Berkowitza polegały np. na złoscieniu ludzi w różnych okolicznościach. Okazało się, że gdy w polu widzenia danej osoby są bodźce, które kojarzą się z agresją (np. pistolet, rękawice bokerskie etc.), to zachowania agresywne pojawiają się o wiele częściej, niż wtedy, gdy dana osoba nie jest wystawiona na bodźce skojarzone z agresją (mimo że nadal jest w ten sam sposób rozłuszczona).

Z badań Berkowitza wynika, że np. kupowanie dzieciom zabawek, które kojarzą się z agresją (czołgi, pistolety, agresywne gry komputerowe, agresywna muzyka itp.) podnoszą skłonność do reagowania agresją.

Warunkowanie instrumentalne nazywane **warunkowaniem sprawczym**. Twórcą tej teorii jest Edward Thorndike i Baruch F. Skinner. W myśl tej teorii organizmy uczą się pewnych reakcji, obserwując konsekwencje, do których te reakcje prowadzą. Jeśli moja reakcja przynosi mi jakiś rodzaj korzyści (pozytywny czynnik wzmacniający) - będę ją wykonywać częściej. Gdy dana reakcja przynosi mi szkody (negatywny czynnik wzmacniający) - będę wykonywać ją rzadziej. Ponieważ agresja może prowadzić do wielu rodzajów korzyści i nagród, to ludzie powielają zachowania agresywne, bowiem nauczyli się czerpać w ten sposób korzyści.

Przykłady:

- Kradzież pieniędzy prowadzi do zysku.
- Pobicie dziecka w szkole sprawia, że dzieci zaczynają się mniej bać i "awansują" w hierarchii szkolnej, inni mi ustępują.
- Przeszkadzanie nauczycielowi na lekcji prowadzi do tego, że moi koledzy się śmieją.
- Obrażenie partnera (np. żony czy męża) prowadzi do tego, że ustępuje i staje się uległy.
- Ktoś chce mi zapłacić za to, że kogoś innego pobiję.

Nagrody, które pojawiają się po zrachowaniach agresywnych mogą być bezpośrednio obserwowane (pieniądze, zwycięstwo, szacunek innych ludzi), mogą też być to nagrody wewnętrzne (wzrost poczucia wartości; uczucie satysfakcji; złagodzenie gniewu, strachu, nudy; ulga itp.)

Naśladowanie (teoria społecznego uczenia się). Mechanizm ten opisywał Albert Bandura od 1973r. W jednym ze swoich najśłynniejszych eksperymentów pokazywał dzieciom film, na którym dorosła osoba niszczyła manekina. Dzieci, które następnie miały szansę bawić się z podobnym manekinem również go niszczyły i robiły to także w sposób nie zaobserwowany na filmie. Dzieci, które nie oglądały wcześniej filmu, nie niszczyły manekina. Bandura twierdził, że jest to mechanizm naśladowania zachowań agresywnych. Nazywa się go również modelowaniem. Człowiek będzie naśladować zachowania, które zaobserwuje u innych ludzi (modeli). Koncepcja ta ma szerokie poparcie empiryczne.

Kto staje się modelem? Najczęściej wzorem do naśladowania są ludzie, którzy:

- Są postawieni wysoko w hierarchii społecznej.
- Są autorytetami.
- Są nagrodzeni za swoje zachowanie (np. osiągają swój cel poprzez zachowania agresywne, tak jak bokser, który zwycięża na ringu).

Będziemy naśladować zwłaszcza wtedy, gdy:

- Podczas obserwacji jesteśmy pobudzeni emocjonalnie.
- Nasza uwaga koncentruje się na modelu.
- Jesteśmy przekonani, że dane zachowanie możemy wykonać.

EKSPERYMENT MILLGRAMA

W latach 60-tych Stanley Milgram, psycholog pracujący na Uniwersytecie w Yale, przeprowadził serię eksperymentów, które pokazały, jak bardzo ludzie są podatni na wpływy, a zwłaszcza oddziaływania autorytetu. Naukowiec wyznaczał osobie badanej rolę nauczyciela. Zadaniem było karanie za błędy innego uczestnika eksperymentu. Do wymierzania kar służył generator prądu elektrycznego, wyposażony w 30 klawiszy, oznaczonych symbolami od 15 V do 450 V! Każdy kolejny błąd oznaczał coraz mocniejsze uderzenie (w rzeczywistości krzyki odtwarzano z taśmy). Mimo że w trakcie eksperymentu badani mniej lub bardziej protestowali, to wciąż realizowali polecenia – ponad 60 proc. uczestników eksperymentu rażało prądem "do końca". Wyniki te wstrząsnęły światem nauki.

ZMIANA STEREOTYPÓW:

„Stereotypy sprzyjają sztywnieniu postaw i zachowań.” Meredith Belbin

Zmienianie stereotypowych przekonań jest trudne, bo to formy mentalne, które są trwałe, sztywne i stabilne z natury — raz nabyte, a szczególnie wygenerowane w dzieciństwie są odporne na niezgodne z nimi informacje.

Stereotypy łatwo potwierdzić, nawet samoczynnie mają one tendencję do łączenia się ze sobą, a przez to do tworzenia systemu i niekiedy stają się częścią ideologii, co je bardziej jeszcze utrwała, wówczas wzajemnie się wzmacniają i przez to stają się trudniejsze do podważenia.

Trudno je obalić nawet faktami, bywają odporne na racjonalną krytykę i edukację.

Jak wspomniano, tak zwani „Inni/obcy” są bardzo różni od nas samych, często gorsi, ale bardzo podobni między sobą (homogeniczni). „Swoi” są faworyzowani podczas gdy „obcy” są defaworyzowani, „oni” są „naszym” przeciwieństwem.

Doniesienia z badań pokazują, że nawet osoba mająca pozytywne wyobrażenie o danej grupie etnicznej, ale nieznająca osobiście żadnego jej przedstawiciela czy przedstawicielki, spotykając się pierwszy raz z osobą z tej grupy, może odczuwać niepewność, lęk czy irytację.

Po kilku nieprzyjemnych spotkaniach, negatywne emocje mogą zostać skojarzone z grupą i przeniesione na pierwotnie pozytywne skojarzenia o niej.

TRANSFORMUJĄCE GENERALIZACJE

CHINIEZY W OCZACH AMERYKANÓW I EUROPEJCZYKÓW W OSTATNICH 30 LATACH, TO:

„MAŁE CHIŃSKIE RĄCZKI”

„TANI NIEWOLNIK KTÓRY ZROBI WSZYSTKO CO MU SIĘ KAŻE.”

„ROBOTNIK, KTÓRY UMIE WSZYSTKO SPAKOWAĆ DO MAŁYCH PUDEŁEK.”

...

„BARDZO PRACOWITY CZŁOWIEK.”

„INTELIGENTNY HANDLARZ.”

„CORAZ SILNIEJSZY OGÓLNOŚWIATOWY PARTNER HANDLOWY.”

...

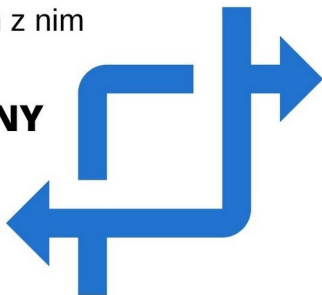
POLACY W OCZACH NIEMCÓW NA PRZESTRZENI OSTATNICH 30 LAT:

- POLAK TO ZŁODZIEJ SAMOCHODÓW,
- POLAK TO TANIA SIŁA ROBOCZA,
- POLAK TO DOBRY PRACOWNIK,
- POLAK TO POTRZEBNY FACHOWIEC.

Renee Weber i Jennifer Crocker opisują trzy skuteczne modele zmiany stereotypów załączone na grafice (więcej w C.N. Macrae, M. Hewstone, Stereotypy i uprzedzenia – najnowsze ujęcie, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002).

stereotyp topnieje w skutek wielu
informacji niezgodnych z nim

**MODEL
BUCHALTERYJNY**

jedna silna i wyrazista
informacja zmienia stereotyp

**MODEL
PRZEKSZTAŁCENIOWY**

informacja niezgodna ze stereotypem prowadzi do stworzenia
stereotypu niższego rzędu pozwalającego na przyswojenie jej
bez konieczności kompletnej zmiany początkowego stereotypu

MODEL WYKSZTAŁCENIA SUBSTEREOTYPU

MODELE ZMIANY STEREOTYPÓW

Należy zauważyć, że choć z jednej strony jest to proces długotrwały, to podejmowanie takich działań przełamujących stereotypy jest konieczne nawet jeśli wymaga to ogromnej cierpliwości i konsekwencji.

Przeciwdziałanie stereotypom

- SITA SOKRATESA
- 5X DLACZEGO
- COACHING ANTYSTEREOTYPOWY
- BUDOWANIE TOLERANCJI

Uważność w stosunku do tego co mówimy lub powtarzamy może być jednym z pierwszych kroków bardziej świadomej kontroli swoich przekonań i stereotypów.

W przeciwdziałaniu stereotypom mogą być nam pomocne trzy sita SOKRATESA:

„Ktoregoś dnia zjawił się u Sokratesa jakiś człowiek i chciał się z nim podzielić pewną wiadomością. – Posłuchaj Sokratesie, koniecznie muszę ci coś opowiedzieć! – Od razu ci przerwę – powiedział mu Sokrates – i zapytam, czy pomyślałeś o tym, żeby przesiać to, co masz mi do powiedzenia przez trzy sita? A ponieważ rozmówca spojrzał na niego nic nie rozumiejącym wzrokiem, Sokrates tak to objaśnił: – Otóż, zanim zaczniemy mówić, zawsze powinniśmy przesiać to, co chcemy powiedzieć, przez trzy sita.

Pierwsze sito to sito prawdy. Czy sprawdziłeś, że to co masz mi do powiedzenia, jest zgodne z prawdą? – Nie, słyszałem, jak o tym mówiono i...

– No cóż... Sądzę jednak, że przynajmniej przesiałeś to przez drugie sito, którym jest sito dobra. Czy to, co tak bardzo chcesz mi powiedzieć, jest przynajmniej jakąś dobrą rzeczą? Rozmówca Sokratesa zawahał się, a potem odpowiedział: – Nie, niestety, to nie jest nic dobrego, wręcz przeciwnie...

– Hm! – westchnął filozof. – Pomimo to przypatrzmy się trzeciemu situ. Czy to, co pragniesz mi powiedzieć, jest przynajmniej pożyteczne? – Pożyteczne? Raczej nie... – W takim razie nie mówmy o tym wcale! – powiedział Sokrates.

– Jeżeli to, co pragniesz mi powiedzieć, nie jest ani prawdziwe, ani dobre, ani pożyteczne, wolę nic o tym nie wiedzieć.

A czy ja stosuję te sita?

PRZECIWDZIAŁANIE STEREOTYPOM TO ODSIEWANIE MYŚLI, PRZECEDZANIE SŁÓW I WYBIERANIE WŁAŚCIWYCH DZIAŁAŃ.

Jak wyglądałby świat gdybyśmy uważnie sita stosowali i informacje przyjmowane i podawane przesiewali?

DOCHODZENIE DO KORZENI PRZEKONAŃ I ŹRÓDEŁ STEREOTYPOW

JEŻELI ZAUWAŻYSZ U SIEBIE STEREOTYPIZOWANIE MOŻESZ ZADAĆ SOBIE 5 X PYTANIE DLACZEGO. W KONSEKWENCJI PODĄŻANIA ZA WŁASNYMI ODPOWIEDZIAMI MOŻESZ DOJŚĆ DO SEDNA SWOJEJ POSTAWY I JEJ ZASADNOŚCI W RZECZYWISTOŚCI BĄDŹ POTWIERDZENIA BRAKU OPARCIA W FAKTACH.

- Dlaczego?
- Dlaczego?
- Dlaczego?
- Dlaczego?
- Dlaczego?

TRENING ANTYSTEREOTYPOWY

1. UŚWIADOM SOBIE, ŻE POSTRZEGASZ ŚWIAT W TAKI A NIE INNY SPOSÓB
2. ZDAJ SOBIE SPRAWĘ, ŻE NIE JEST TO JEDYNY SPOSÓB WIDZENIA, ŻE MOŻNA PRZYJĄĆ INNĄ PERSPEKTYWĘ, INTERPRETACJĘ, ROZUMIENIE.
3. ZROZUM, ŻE INNI MAJĄ PRAWO DO POSTRZEGANI ŚWIATA INACZEJ NIŻ TY, TAK SAMO JAK I TY MOŻESZ WIDZIEĆ RZECZY INACZEJ.
4. ZAUWAŻ JAK TWOJE SĄDY WPŁYWAJĄ NA TWOJE WNIOSKOWANIE, EMOCJE I DZIAŁANIE.

5. NAUCZ SIĘ RADZIĆ SOBIE Z SĄDAMI MORALNYMI, REAKCJAMI EMOCJONALNYMI I ODRUCHAMI BEHAWIORALNYMI, KTÓRYCH DOŚWIADCZASZ PATRZĄC NA RZECZYWISTOŚĆ PRZEZ STEREOTYP.

6. ZBIERZ NAJWIĘCEJ JAK TO MOŻLIWE FAKTÓW O DANEJ OSOBIE, GRUPIE, SYTUACJI, PROCESIE I NA ICH PODSTAWIE UWAŻNIE FORMUŁUJ MYŚLI, SŁOWA, STANY EMOCJONALNE I PLANOWANE DZIAŁANIA.

TOLERANCJA

(od łac. tolerare = znosić, wytrzymywać)

**Tolerancja cierpliwość i wyrozumiałość dla odmienności.
Jest poszanowaniem cudzych uczuć, poglądów, upodobań,
wierzeń, obyczajów i postępowania choćby były całkowicie
odmienne od własnych, albo zupełnie z nimi sprzeczne.**

Stereotypowe przekonania można starać się zmieniać, nieustannie zachęcając ludzi do budowania mostów zrozumienia a nie murów oddzielenia i wykluczenia.

- autorefleksja
- namysł nad tym, co mówię i robię;
- nie sądzić ludzi po pozorach;
- powstrzymywanie się z ocenami;
- nie kierowanie się efektem pierwszego wrażenia;
- uzyskanie świadomości tego, że dany pogląd to właśnie stereotyp;
- unikanie dowcipów stereotypizujących narody/nacje/religie/grupy zawodowe itp.;
- nie mówienie, że ktoś źle postępuje, bo jest na przykład Żydem, prawosławnym;
- zatrzymywanie założeń, bycie świadomym ich konsekwencji dla innych i siebie.
- nie używanie ogólnych, generalizujących stwierdzeń w stosunku do jakiejś grupy („bo oni wszyscy są...”, „bo tamci zawsze zachowują się...”)
- nie przypisywanie jednemu przedstawicielowi danej grupy cech przypisywanych całej grupie, z której się wywodzi („jesteś uchodźcą, więc na pewno mnie rozumiesz”, „na pewno jesteś, znam takich jak ty...”);
- nie tłumaczenie zachowań osoby z innej kultury w danej sytuacji cechami jej charakteru, a czynnikami sytuacyjnymi czy kontekstem tej sytuacji;
- zdobywanie wiedzy kulturowej i wypełnianie nią stereotypów;

— szukanie informacji indywidualistycznych, poznawanie biografii, konfrontowanie informacji z żywym człowiekiem.

CO NAS CHRONI PRZED STEREOTYPAMI?

PRZED STEREOTYPAMI CHRONI INDYWIDUALIZOWANIE, UPODMIOTOWANIE I USZCZEGÓŁAWIANIE SPOSOBU WIDZENIA DRUGIEGO CZŁOWIEKA LUB GRUPY.

BLIŻSZE POZNAWANIE – PERSONALIZOWANIE I UPODMIOTOWANIE ZAMIAST DEHUMANIZACJI I UPRZEDMIOTAWIANIA.

WSPÓŁPRACA - SKONCENTROWANIE LUDZI NA REALIZACJI WSPÓLNEGO CELU ZAMIAST OGNISKOWANIA

UMIEJĘTNOŚĆ WCHODZENIA W STEREOTYPY I WYCHODZENIA Z NICH –

TAK JAK KOMPETENCJA WCHODZENIA I WYCHODZENIA Z KONFLIKTU

EKSPERYMENT ORŁY I GRZECHOTNIKI
CAROLYN WOOD SHERIF (1954)

Źródło grafiki: <https://allthatsinteresting.com/robbers-cave-experiment>

W 1954 roku grupa naukowców pod przewodnictwem badaczki Carolyn Wood Sherif zorganizowała obóz dla dzieci w parku Robbers Cave w stanie Oklahoma. Uczestniczyło w nim 24 chłopców w wieku 12 lat. Nie mieli oni najmniejszego pojęcia o tym, że uczestniczą w eksperymencie. Zostali podzieleni przez naukowców na dwie równe grupy obozowe, które dotarły na miejsce osobnymi autobusami. Upewniono się wcześniej, że obie grupy nie łączą żadne więzy sympatii.

Pierwszą fazę eksperymentu stanowiło umocnienie więzów przyjaźni w obu grupach. Chłopcy np. wymyślali nazwy dla swoich grup (Orły i Grzechotniki) i tworzyli własne sztandary, z którymi się uosabiali.

W drugiej części eksperymentu pozwolono spotkać się obu grupom i zachęcano ich do rywalizacji, która szybko przerodziła się jednak we wrogość. Związane było to z faworyzowaniem „swoich” i tendencyjnym defaworyzowaniem „obcych” w sytuacji rywalizacji. Chłopcy obrzucali się wyzwiskami, robili żarty, podkradali sobie różne rzeczy. W efekcie obie grupy nie chciały nawet już jeść przebywając razem w jednym pomieszczeniu.

Ostatnią fazą eksperymentu było budowanie relacji pomiędzy grupami. Początkowo próbowano złagodzić uprzedzenie poprzez np. wspólne oglądanie filmów, albo odpalanie petard, ale to nie przyniosło oczekiwanych rezultatów.

Naukowcy zdecydowali się więc zastąpić wrogość współpracą. Postawiono przed chłopcami problemy, do których rozwiązania potrzebna była kooperacja związana z deficytami zasobów lub dystrybucją dóbr. Obie grupy musiały poradzić sobie z brakiem wody pitnej albo uzbierać pieniądze na film oraz wspólnie zdecydować co będą oglądać. Nastawienie na realizowanie wspólnych celów dało efekt pozytywny, gdyż finalnie obie grupy postanowiły, że będą wracać z obozu jednym autobusem.

Warto pamiętać, że eksperyment zakończony szczęśliwie był jednak trzecim spośród zorganizowanych przez Carolyn Sherif. Wcześniejsze dwa zakończyły się dramatycznie, buntem podopiecznych przeciwko naukowcom, odgrywającym role opiekunów. Oficjalnych publikacji doczekał się tego jedynie ostatni eksperyment i nie wiadomo by ktoś zajmował się później badaniem chłopców po wyjściu z eksperymentu, więc nie można z całą pewnością stwierdzić, że nie było skutków ubocznych całego przedsięwzięcia.

OCZYSZCZANIE PRZESTRZENI SŁOWNO-WIZUALNEJ Z TREŚCI NIENAWISTNYCH.

Jedną z najpopularniejszych metod działania antystereotypowego i dbania zarówno o kulturę słowa jak i przestrzeni jest usuwanie nienawistnych treści z przestrzeni publicznej. Może polegać ono na przykład na fizycznym pozbywaniu się z budynków i innych elementów przestrzeni nienawistnych napisów lub symboli umieszczonych tam w akcie wandalizmu, np. przez ich zmywanie lub zamalowywanie.

W obszarze internetu polega to na dążeniu do usuwania treści nie stosownych, poprzez zawiadamianie administratorów stron lub organizacji, które zajmują się taką działalnością, lub blokowanie możliwości umieszczania komentarzy osobom, które piszą nienawistne wypowiedzi. Dodatkowo należy pamiętać, że największe portale społecznościowe budują regulaminy, jawnie zakazujące umieszczania nienawistnych treści oraz posiadają wbudowane mechanizmy pozwalające na zgłaszanie takiego procederu do admina, a następnie usuwanie konta.

ROZWIĄZANIA PRAWNE

W ogólnej koncepcji praw człowieka, u której podstawy stoi godność każdej jednostki. Egzekucja praw i wolności jednak nie może naruszać praw i wolności innej osoby, dlatego prawodawstwo i orzecznictwo sądowe zarówno poszczególnych krajów, jak i międzynarodowe, dopuszcza, pod ściśle określonymi warunkami, pewne ograniczenie w korzystaniu z wolności. Jednym z dopuszczalnych ograniczeń wolności słowa jest właśnie wyłączenie spod ochrony mowy nienawiści. Europejski Trybunał Praw Człowieka wypowiadał się w tej kwestii niejednokrotnie, podkreślając, że „tolerancja i poszanowanie dla jednakowej godności istot ludzkich stanowią podstawy demokratycznego społeczeństwa. Dlatego też zasadniczo może być uznane za konieczne, w niektórych społeczeństwach demokratycznych, by karać lub nawet zapobiegać wszelkim formom wypowiedzi, które upowszechniają, podżegają, promują lub usprawiedliwiają nienawiść opartą na nietolerancji”. Jak widać z przytoczonego orzeczenia, doktryna praw człowieka nie tylko nie chroni nienawistnych wypowiedzi, ale również dopuszcza jej karanie na poziomie krajowych porządków prawnych. Zakazane przez prawo Choć mowa nienawiści rzadko kiedy jest zdefiniowana w krajowych aktach prawnych, to różne formy ekspresji mające charakter mowy nienawiści są penalizowane. Poszczególne kraje rozmaicie regulują te kwestie. Wśród krajów Zachodu, liberalne podejście mają Stany Zjednoczone, natomiast w Europie, zwłaszcza w krajach anglosaskich, wypowiedzi o nienawistnym

(rasistowskim) charakterze są surowo karane. Polskie ustawodawstwo nie definiuje pojęcia mowy nienawiści, jednak niektóre zachowania mieszczące się w ogólnym rozumieniu tego pojęcia (choćby przywołanej wcześniej definicji Rady Europy) są zakazane przez prawo.

Polski kodeks karny zakazuje zwłaszcza:

- publicznego propagowania faszystowskiego lub innego totalitarnego ustroju państwa (art. 256),
- publicznego nawoływania do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość (art. 256),
- publicznego znieważania grupy ludności albo poszczególnych osób z powodu ich przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, wyznaniowej albo z powodu ich bezwyznaniowości (art. 257),
- formułowania groźby bezprawnej wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości (art. 119 pkt 1),
- publicznego nawoływania do stosowania przemocy wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości (art. 119 pkt 1),
- obrażania uczuć religijnych (art. 196). Przytoczone artykuły odnoszą się do przestępstw popełnianych w związku z czymś pochodzeniem lub przynależnością religijną (art. 119 także polityczną), jednak według niedawnych zapowiedzi rządzących katalog cech chronionych ma być rozszerzony, między innymi o orientację seksualną, tożsamość płciową czy płeć. Niektóre z form mowy nienawiści mogą być także karane na podstawie innych przepisów, które nie odnoszą się do żadnych konkretnych grupy społecznych. Jest to na przykład znieśćawienie, pomówienie czy uporczywe nękanie. Możliwe jest też karanie mowy nienawiści na gruncie prawa cywilnego.

Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreśla, że „tolerancja i poszanowanie dla jednakowej godności istot ludzkich stanowią podstawy demokratycznego społeczeństwa. Dlatego też zasadniczo może być uznane za konieczne, w niektórych społeczeństwach demokratycznych, by karać lub nawet zapobiegać wszelkim formom wypowiedzi, które upowszechniają, podżegają, promują lub usprawiedliwiają nienawiść opartą na nietolerancji”. Co jasno wynika z przytoczonego orzeczenia, doktryna praw człowieka nie tylko nie chroni nienawistnych wypowiedzi, ale również dopuszcza jej karanie na poziomie krajowych porządków prawnych.

Jakkolwiek jesteśmy prawnie chronieni, żadne zapisy formalne ani ustawy czy kodeksy nie zabezpieczą człowieka bezwarunkowo przed drugim człowiekiem nienawistnym, stereotypizującym, uprzedzonym czy dyskryminującym.

Dlatego należy stale dokładać starań by tolerancja z poszanowaniem praw wszystkich stron była normą a szerzyła się wokół nas życzliwość wzajemna i akceptacja dla siebie nawzajem.

Bibliografia:

Allport Gordon (1954) *The Nature of Prejudice*, Addison-Wesley

Aronson Elliot (2009) „Człowiek – istota społeczna” Warszawa: PWN

Aronson Elliot, Wilson Timothy, Akert Robin (1997) *Psychologia Społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i Spółka

Aronson J., Steele, C. Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans, „*Journal of Personality and Social Psychology*”, 69 (5), 1995, s. 797–811,

Bedyńska Sylwia (2002) *Psychologiczne konsekwencje stereotypizowania*. Warszawa: Psychologia jakości życia

Belbin M. (2003) *Twoja rola w zespole*. , Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Criado Perez Caroline (2020) *Niewidzialne kobiety. Jak dane tworzą świat skrojony pod mężczyzn* Kraków: Karakter

Dec-Pietrowka Joanna, Walendzik-Ostrowska Agnieszka (2014) „Dyskursy młodych andragogów. nr.15 Kobieta „upadła” – o stereotypowym postrzeganiu kobiet świadczących usługi seksualne. Analiza forów internetowych. Uniwersytet Zielonogórski

Doliński D., Grzyb T. (2017) „Postulaci do bólu. O uległości wobec autorytetu w 50 lat po eksperymencie Milgrama” Sopot: Smak Słowa

Drabik Lidia, Sobol Elżbieta (2020) *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2006). *A guide to good practice in age management*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Kofta M., Jasińska-Kania A. (red.). *Stereotypy i uprzedzenia. Uwarunkowania psychologiczne i kulturowe*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2001.

Lipman Walter (2015) „Public Opinion”: The Original 1922 Charles Town: Jefferson Publication

Macrae C.N., Hewstone M., *Stereotypy i uprzedzenia – najnowsze ujęcie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002

McLeod, S. A. (2008). *Robbers cave experiment*. Simply Psychology.
<https://www.simplypsychology.org/robbers-cave.html>

Rosenthal, R., Jacobson, L. (1968). Pygmalion in the classroom. *The Urban Review*, 3(1), 16–20.

Snyder, C. R., & Higgins, R. L. (1988). Excuses: Their effective role in the negotiation of reality. *Psychological Bulletin*, 104(1), 23–35.

Strelau Jan (2000) *Psychologia. Podręcznik akademicki. Tom 1,2,3*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne

www.vaticannews.va/pl/papiez/news/2019-05/papiez-franciszek-konferencja-jezus-faryzeusze.html

LINKI DO FILMÓW I MATERIAŁÓW:

<https://janeelliott.com/>

Filmy dostępne na stronach: <http://bit.ly/2Cdml8S>; <http://bit.ly/2EVje6r>

doświadczenie z dziećmi: <https://www.youtube.com/watch?v=oGvoXeXCoUY>

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Współfinansowano ze środków Funduszu Sprawiedliwości,
którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości